

ETNOLOGIJA - EKOLOGIJA, KARIKA KOJA NEDOSTAJE

TOMO VINŠĆAK

Centar za etnološku kartografiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
41000 Zagreb
Đure Salaja 3

UDK 39. 001. 5
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 30. 06. 1990.
Odobreno: 15. 07. 1990.

Ovaj rad je prilog godišnjem simpoziju Hrvatskog etnološkog društva, "Etnologija i suvremena kriza", održanom u lipnju 1990. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. (Za autora ekološka kriza zaslužuje najveću pozornost. U radu su prezentirane mogućnosti uspostavljanja veza između etnologije i ekologije.

Na ovim našim balkanskim prostorima čovjeka je uvijek pratila neka kriza. Taj kotao naroda vječno je kuhao i vrio. Nije se smirio do današnjih dana. Naše društvo je najviše zaokupljeno političkom i gospodarskom krizom. Ekološka kriza, iako jednako opasna, potisnuta je u drugi plan. Zbog toga treba ispitati što etnologija može pružiti ekologiji i koja je to karika koja nedostaje. Je li možda već izgubljena?

Etnologija također prolazi kroz svoju teorijsku krizu (Belaj, 1989: 9-17). Ipak, i kao znanstvena disciplina u krizi, etnologija može pomoći ekologiji u zajedničkom rješavanju vitalnih pitanja bitnih za normalan opstanak čovjeka.

Prema Dunji Rihtman-Auguštin (1981: 29): "etnologiju shvaćamo kao znanost koja istražuje kulturu različitih ljudskih grupa tj. načina života, ali i mišljenja o tom životu".

Budući da je u prirodi sve povezano, način života se ne može ispravno i u potpunosti sagledati ako se u obzir ne uzme i ekološko viđenje stvarnosti. Ekološko viđenje životne stvarnosti nadilazi pitanja koja su jedino u vezi sa zaštitom životne okoline. Ekološko gledanje suvremene problematike svijeta cjelovit je svjetonazor, koji se ne ograničava samo na problem zagađenosti okoliša, nego se iskazuje kao novo, kvalitetno drugačije

poimanje prirode i načina života.

Da bi se naglasio dublji smisao ekologije, znanstvenici su počeli ukazivati na razliku između "duboke ekologije" i "površnog environmentalizma", površne brige za okoliš (Capra, 1986: 482). Oni koji se brinu za okolinu zaokupljeni su djelotvornijim nadzorom i upravljanjem prirodnom okolicom za dobrobit čovjeka. Pokret pak duboke, ili bolje rečeno dubinske ekologije, ima u vidu bitnu činjenicu da ekološka ravnoteža zahtijeva duboke promjene u našem shvaćanju uloge ljudskih bića u planetarnom ekosustavu. Mehanicističko poimanje svijeta još uvijek je u temelju većine znanosti, još uvijek ima odlučujući utjecaj na mnoge vidove našeg života. Međutim priroda se ne sastoji od odvojenih dijelova, koje bi onda različite interesne grupe nesmetano mogle iskorištavati za svoje potrebe.

Iskorištavanje prirode, kako se danas misli, oduvijek je išlo zajedno s iskorištavanjem žena. U najstarija vremena ljudske povijesti, za koja se pretpostavlja da je u društvu bio dominantan utjecaj žena (Wesel 1983.), žene su bile poistovjećivane s prirodom. Nakon što su muškarci preuzimali odlučujuću ulogu u društvu, predodžba o dobrostivoj prirodi promijenila se u predodžbu o pasivnosti žena i shvaćanje prirode kao ničeg divljeg i opasnog. To je ljudima /muškarcima/ dalo povoda za zamisao da se prirodom treba zagospodariti kao što se zagospodarilo i nad ženama. Kao što su žene tako postale pasivna i podložna bića, i prirodu se otpočelo poimati kao područje za neograničeno iskorištavanje i podložnost. Takav svjetonazorski pristup nužno je vodio u ekološku krizu, prisutnu već u najstarijim razdobljima povijesti čovječanstva. Povijesnim rastom društva i rastom privredne aktivnosti društvenih zajednica (što je u međusvezi) rasla je i ekološka kriza. Danas smo dosegli njezine vrhunce.

S usponom njutnovske znanosti, priroda je postala mehanički sustav kojim se može upravljati i iskorištavati ga kao i žene. Tako povezivanje žene i prirode povezuje i žensku povijest s poviješću okoline. To je izvor prirodne srodnosti između feminizma i ekologije. Povjesničarka znanosti Carolyn Merchant o tome kaže: "U istraživanju korijena naše općepoznate nedoumice oko okoline i njezine veze sa znanostu, tehnologijom i ekonomijom, moramo preispitati oblikovanje pogleda na svijet i znanosti koje su, predočavanjem stvarnosti kao stroja, radije nego živog organizma, sankcionirali vladavinu nad prirodom i ženama. Doprinosi utemeljitelja "očeva" moderne znanosti moraju se prevrednovati" (navedeno kod Capra, 1987: 41).

Što se tiče Hrvatskog etnološkog društva i etnološke struke u Hrvatskoj, brojčano su žene više zastupljene, tako da se može govoriti i o feminizaciji naše znanosti. Ako postoji prirodna srodnost između feminizma i ekologije, trebao bi se osjetiti i veći doprinos etnologa (etnološkinja) rješavanju bitnih ekoloških pitanja od važnosti za našu sredinu.

Postalo je očiglednim da je pre naglašavanje znanstvene metode i racionalnog, anali-

tičkog mišljenja dovelo do izrazito anti ekoloških stavova i ponašanja. Priroda racionalnog mišljenja priječi razumijevanje ekosistema. Racionalno mišljenje je linearno, a ekološka svijest nastaje intuicijom nelinearnih sustava. Jedna od najtežih stvari koju ljudi naše civilizacije trebaju shvatiti je činjenica da, "ako se radi nešto što je dobro, tada umnožavanje tog dobrog ne mora značiti nužno nešto još bolje." To je bit ekološkog mišljenja. Ekološka svijest će se razviti tek onda ako udružimo racionalnu spoznaju s intuicijom nelinearne prirode naše okoline (Capra, 1987: 42). Takova intuitivna mudrost je svojstvena kulturama bez pismenosti, osobito kulturi američkih Indijanaca, kojima je život bio uređen prema izrazito istančanoj svijesti o okolini.¹ Ta se svijest očitavala i kod naših naroda koji su živjeli ratarskim ili stočarskim načinom. Tradicijska poljoprivreda u najvećoj mjeri poštuje prirodni ciklus. Međutim zapadna je civilizacija tijekom svoje socijalne i kulturne evolucije toliko izmijenila okolinu da smo izgubili kontakt s vlastitom biološkom i ekološkom osnovom. Taj je gubitak izražen više nego i u jednoj kulturi i civilizaciji u prošlosti.

Sadašnja ekološka kriza je kriza čitave civilizacije.

Postavlja se pitanje kako mi kao etnolozi možemo djelovati, u smislu dubinske ekologije, na poboljšanje kvalitete života i očuvanja kulturne baštine. Naša tradicija i kulturna baština su nagomilano iskustvo i nepresušno vrelo spoznaja, koje ne treba tek tako odbaciti, već (holističkim pristupom) iznaći ona iskustva i spoznaje koje i danas vrijede i mogu se primijeniti. One kulturne vrednote koje su se u tradicijskim društvima prenosile iz koljena na koljeno urbani čovjek mora naučiti na druge načine.

Jedna od mogućnosti prezentiranja tradicijske kulture i baštine je postavljanje i uređenje etnoparkova. S uvođenjem etnoparkova počelo se u skandinavskim zemljama još početkom ovog stoljeća, a kod nas u Hrvatskoj takvi se muzeji nalaze još uvijek samo u sferi ideja i elaborata. Prvi pokušaji i dogovori o etnoparkovima vraćaju nas u vrijeme ranih sedamdesetih godina, ali osim nekih čisto lokalnih pokušaja, do danas ništa nije učinjeno.² Takvo stanje je najbolji odraz društvene brige o tradicijskim kulturnim dobrima ali i pokazatelj (ne)sposobnosti i (ne)mogućnosti nas etnologa da nešto učinimo. Vjerojatno je na to utjecala i sveopća kriza našeg društva. Etnoparkovi ili muzeji na otvorenom, koje bi trebalo projektirati i izgraditi na našim prostorima, ne bi trebali biti samo mrtve građevine s inventarom, već prostori u kojima se živi i uči. U Danskoj i ostalim skandinavskim zemljama postoje etnoparkovi u kojima posjetilac može, tijekom određenog razdoblja, proživjeti vremenske epohe u izvornom okruženju,

1. Najdublje i najljepše misli koje su ikada sročene o čovjekovoj okolini su riječi indijanskog poglavice Seattlea, kao odgovor na ponudu o kupnji dijela indijanske zemlje 1854. god. Pismo poglavice Seattlea preveo je mr Zoran Roca, a objavljeno je u VUS-u, broj 1256/76.

2. O mogućnostima realizacije etnoparka na području Zagreba vidi radove grupe autora 1981.

koje uključuje: hranu, odjeću, obuću, oružje i oruđe. Sve to izrađuje sam sudionik. Takav način je najbolji način da se kod mladih ljudi razvija svijest o tradicijskom nasljeđu kao o nečem svojem. On je stvaran, opipljiv i dostupan svakom. Uloga takvog etnoparka nije samo muzejska, već i edukativna, naročito u razvijanju ekološke svijesti. To je glavni preduvjet za izlazak iz ekološke krize. U razvijanju ekološke svijesti nezaobilazna bi trebala biti uloga etnologije i etnologa. Zato bi u fakultetske etnološke programe trebalo uvesti i studij kulturne ili humane ekologije, kao što je to slučaj u razvijenim zemljama. Naglasak bi, uz već poznati geografski, historijski i religiozni, trebao biti na ulozi i značaju ekološkog faktora u studiju kulturnih mijena. Studenti bi trebali dobivati teorijska i praktična znanja. Npr. u Finskoj, kao i u ostalim skandinavskim zemljama, suvremeni studij kulturnih mijena temelji se na izučavanju interakcije između društvene zajednice i ekološkog okružja. Naglasak je na istraživanjima kako zajednica kroz duže razdoblje mijenja svoj odnos prema prirodnim resursima u svom okružju, te kako se te promjene odražavaju na strukturu i izbor zanimanja, materijalnu kulturu, promjene u tradiciji, običaje i način života (Tuomi-Nikula 1985: 148).

Poznati norveški antropolog Frederik Barth uzeo je 1956. od biološke ekologije termin *niša (niche)* i uveo ga u studij kulturne ekologije.³

Uz termin ekološka niša (ecological niche) koristi i termin čovječje ili ljudske (man's or human niches). Barth je opisao ljudsku nišu kao mjesto ljudske zajednice u ekološkom okruženju i odnos te zajednice prema resursima i takmacima u zadanom civilizacijskom okruženju (Tuomi-Nikula, 1985: 149). Barthov koncept ljudskih niša inspirirao je mnoge istraživače da ga primijene u vlastitim istraživanjima. U hrvatskoj etnologiji takva istraživanja su tek u začetima. Uvođenjem kulturnog aspekta u studij ekologije dolazimo do nove discipline koju možemo nazvati kulturalna ekologija. Povezivanje etnologije i ekologije vodi preko valoriziranja kulturne baštine, određene ljudske zajednice, u iznalaženju ekološki ispravnih modela za oblikovanje svakodnevnog života. Karika koja nedostaje u vezi između naše etnologije i ekologije je kulturalno-ekološki pristup pojavama koje se tiču načina života ljudskih zajednica. Zbog toga bi etnolozi trebali sudjelovati u donošenju svih bitnih odluka u vezi s izradom generalnih i provedbenih urbanističkih planova, a također bi trebali raditi i u institucijama koje se bave izučavanjem i čuvanjem kulturnog naslijeđa, a ne samo u usko etnološkim ustanovama. Svijest o važnosti kulturne baštine i tradicije vrlo je bitna. Narodi koji izgube svoj jezik i tradiciju

3. "He began with the biological definition of niche, according to which every organism has its own ecological niche, a position and function determined in the course of evolution in its own eco community and ecosystem. Each species thus has its own living environment and means of subsistence. The same can be expressed by saying that each species has a habitat (-an eco community) in its own ecosystem and an occupation in own habitat (- ecological niche)." Navedeno kod Tuomi-Nikula Outi (1958: 148).

izgubljeni su narodi.

Vrijeme koje je pred nama, s ekološkog gledišta, ne čini se optimističkim. Dosadašnja vlast u Hrvatskoj malo je činila na području ekologije. U novim društvenim prilikama ekologija je za sada u drugom planu, ali se može očekivati da nakon raspleta političke i gospodarske krize i ekološkim problemima bude posvećena odgovarajuća pozornost. Etnolozi se neminovno i mnogo odlučnije moraju uključiti u rješavanje korijena ekološke i drugih kriza, jer ako želimo preživjeti, svi moramo početi ispravnije živjeti.

LITERATURA:

Belaj Vitomir, 1989: Plaidoyer za etnologiju kao historijsku znanost o etničkim skupinama, *Studia ethnologica* vol. I. Zagreb, str. 9-17.

Capra Fritjof, 1986.: *Vrijeme preokreta*, Znanost, društvo i nastupajuća kultura, Globus, Zagreb.

Grupa autora 1981: Mogućnost realizacije etnoparka na području Zagreba, *Etnološka istraživanja*, br. 1., Zagreb, Etnografski muzej u Zagrebu.

Rihtman-Auguštin Dunja, 1981.: Etnološka istraživanja i suvremena kultura, *Etnološka istraživanja*, vol. 1. Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb, str. 29-34.

Tuomi-Nikula Outi, 1985: The cultural ecological aspect of culture shange, Trend in Finnish ethnology, *Studia Fennica* 30, Helsinki, str. 147-163.

Wesel, Uve: *Der Mythos vom Matriarchat*, Über Bachofens Mutterrecht und die Stellung von Frauen in frühen Gesellschaften vor der Entstehung staatlicher Herrschaft, Frankfurt/ M, prijevod: Vesel, Uve: Mit o matrijarhatu, Prosveta, Beograd.

ETHNOLOGY-ECOLOGY, MISSING LINK

Summary

In this work, the author proceeds from the fact that the public in the Republic of Croatia is occupied mostly with the political and economy crisis. The ecological crisis, equally dangerous, has been pushed into the background. The current ecological crisis is a crisis of the whole civilization, it is therefore natural that ethnology and ethnologists have actively joined in finding ways to resolve it. The question is asked as to how ethnologists can work in the sense of "deep or indepth ecology" to better the quality of life and to preserve the cultural heritage. Traditions and cultural heritage are accumulated experience which determine the identity of a people. They are also an inexhaustible spring of perceptions which should not just be cast aside, already with an *holistic* approach to discover these experiences and perceptions whose values cannot be applied today. These cultural values which were in traditional societies passed on from generation to generation, must be learned by the urban citizen in another manner. The author favors the building and setting up of so-called ethno-parks where a visitor could experience a particular epoch in the original milieu. To clarify the link which connects ethnology and ecology, it would be necessary to open studies of cultural ecology or ethno-ecology.